

קבר לספרים

מדבר סקר תרחק?

קמיל פוקס, תשיגו לי את מינה צמח! על סקרים, מתמכרים ומבקרים, אור יהודה, כנרת, זמורה-ביתן, דביר, 2010, 323 עמ'.

על שמעון פרס, כיום נשיא המדינה ובעבר מבכירי הפוליטיקאים שלנו, היה ידוע כי בכל מערכות הבחירות הרבות שבהן השתתף הוא נהג להוביל בסקרים ולהפסיד בקלפי. חיים רמון, שהיה שר במפלגת העבודה, סיפר את ההלצה הבאה בראיון עמו בתקשורת, ואני מצטט מזיכרוני: "פרס מוביל בסקרים יום לפני הבחירות ויום אחרי הבחירות, אז בגלל יום אחד שהוא מפסיד צריך לקחת לו את הג'וב?".

פרופ' קמיל פוקס, מרצה לסטטיסטיקה באוניברסיטת תל-אביב ועורך סקרים, מתמודד בספרו תשיגו לי את מינה צמח! על סקרים, מתמכרים ומבקרים, עם בעיית האמינות בסקרים. פוקס מביא שתי דוגמאות לטעויות בתחזיות בחירות שהושמעו בכלי התקשורת שבהם הוא השתתף כמומחה. הראשונה הייתה בבחירות האישיות לראשות הממשלה ב-1996, כאשר חיים יבין מן הערוץ הראשון מסר כי התחזית של פוקס היא 50.7 אחוז לשמעון פרס ו-49.3 אחוז לבנימין נתניהו. בתום ספירת הקולות התברר כי נתניהו ניצח בהפרש של אחוז אחד. פוקס ראה בפער הקטן בין התחזית לתוצאה הסופית סבירה במסגרת המקצועית של סטיית תקן, אבל התגובה שקיבל, לדבריו, מחבריו הייתה: "מה עשית לי, הלכתי לישון עם פרס והתעוררתי עם נתניהו" (עמ' 11). הדוגמה השנייה מתייחסת לתחזית הבחירות בערוץ 10 בפריימריז שנערכו במפלגת קדימה ב-2009 על ראשות המפלגה, בין ציפי לבני לשאול מופז. פוקס הציג את התחזית: "לבני תנצח בפער של 12 אחוזים" (עמ' 12). לבני אכן ניצחה, אבל בפער של 1.1 אחוז. "גם הפעם דיברו על כשלון הסקרים, [כאשר] הפעם התעלמו מן הדירוג [הנכון] והתמקדו במספרים", כותב פוקס (עמ' 13).

ובכן, מי הם הסוקרים? מדענים או מגידי עתידות בעלי רמת אמינות ציבורית נמוכה? פוקס מנסה להתמודד עם השאלות האלה בספרו המיועד ללא-סטטיסטיקאים. זהו ניסיון להשתמש בשפה

ידידותית ושווה לכל נפש כדי להסביר את המרעין בישין, ואלה מרובים, של הסטטיסטיקה. ישנן שיטות דגימה לא נכונות, כמו במקרה ההיסטורי המפורסם של השבועון האמריקני *Literary Digest* שערך סקר בקרב 2,300,000 מקוראיו ב-1936 וקבע כי בבחירות לנשיאות ינצח אלפרד לנדון את פרנקלין דלנו רוזוולט בפער של 14 אחוז. בבחירות ניצח רוזוולט בהפרש כמעט דומה. מאז השתפרו שיטות הדגימה של הסקרים, אבל יש פוליטיקאים שמנצחים בסקרים וממשיכים להפסיד בבחירות.

בעיה נוספת שמעלה פוקס היא האפשרות לשאלות מוטות בסקרים המיועדות להשיג, באמצעות ניסוח השאלה, את התשובה הרצויה למזמיני הסקר. כדוגמה מובא סקר שערך בשנת 2003 העיתון על השרון לקראת הבחירות המקומיות בהוד השרון. השאלה שנשאלה הייתה: "כיצד אתה מעריך את תפקוד עיריית הוד השרון בפרשת מכון הטיהור שגורם למטרד ריחות במזרח העיר?" התשובה הבלתי נמנעת, לדעת פוקס, הייתה שרוב הנסקרים סברו שתפקוד העירייה בנושא הזה היה "גרוע עד גרוע מאוד [...] משום שכולם יושפעו מההודעה המוחבאת בנוסח השאלה, שלפיה ישנה 'פרשה' במכון הטיהור ושגורמת למטרד ריחות" (עמ' 51). דוגמה לשאלה מוטה מסוג זה, שאינה מופיעה בספר, הביאה בעבר הסוקרת ד"ר מינה צמח. בישיבת הממשלה ב-15 בפברואר 2004 הביא שר האוצר בנימין נתניהו סקר שערך משרדו שבו הציבור נשאל: "האם נכון להוריד מסים כדי לעודד את הצמיחה ובמקביל לרסן את תקציבי הממשלה?" 71.5 אחוז מן הנשאלים תמכו בכך. צמח הגדירה את הסקר הזה "פגום ולא הגון".¹

מדוע מעוניינים מזמיני סקרים להטות את התוצאות? גם לכך יש לפוקס הסבר במושג "רצייה חברתית", כלומר אזרחים נוטים להצטרף לעמדות הרוב. כדוגמה מביא פוקס סקר שנערך לתפקיד מושל קונטיקט בארצות הברית, שבו הזוכה, מתוך שלושה מועמדים, זכה ב-37 אחוז מן הקולות. בסקר שנערך זמן קצר לאחר הבחירות השיבו 57 אחוז מן הנשאלים כי הצביעו למנצח (עמ' 178). העובדה הזאת מעלה כמובן את השאלה המתבקשת: האם סקרים

1 ברוך לשם, "הסקרים המוטים של שר האוצר", *הארץ*, ב2, 19.2.2004.

מסמכי הרצל והתכניות של התנועה הציונית לשימוש ב"קינמטוגרף" וב"פונוגרף" להפצת התעמולה, שמטרתה המוצהרת הייתה גיוס כספים ומכירת השקל לטובת "אוצר התיישבות היהודים", הגוף הכלכלי של התנועה הציונית.

המסמכים הראשונים היו גלויים שנים רבות באסופת זיכרונותיו ומכתביו של ד"ר הלל יפה, שפורסמה ב־1938 בספר **דור המעפילים**. שישה מכתבים מציגים את הפרשייה העגומה של ההסרטה שהתנהלה בארץ ישראל בשנים 1900-1902 בהנחייתו של ד"ר הרצל. בעקבות המכתבים ניסה כותב שורות אלה בשנות התשעים למצוא קצה חוט נוסף בכתבי הרצל. מסתבר שלא הכול הוכנס לכרכים העבים שהוצאו לאור. אבל במרפתי הארכיון הציוני שבירושלים נשמרו התעודות שבאמצעותן אפשר היה לפצח את הסיפור. לשמחתי נמצא אחד המכתבים שכתב הרצל להלל יפה בצרפתית, במענה לשאלותיו.

אך את העבודה הרצינית והחשובה בחשיפת רוב פרטי הסיפור עשה יוסף הלחמי, במאי הטלוויזיה החינוכית ובנו של במאי הבד העברי חיים הלחמי (עודד הנווד, 1932). בעבודת מחקר מדוקדקת צירף יוסף הלחמי פרט לפרט, מכתב למכתב וידיעה לידיעה, המאפשרים לנו היום להבין עד כמה בנימין זאב הרצל היה מעוניין לקדם את העניין הציוני באמצעות המדיה הקולית והאור־קולית כדי להציג בפני העם היהודי את התקדמות הפרויקט הציוני ואת מראה מנהיגו (ראו גם ביקורת מאת מרדכי נאור בקשר 39, עמ' 194-196).

מחקרו מציג את הסיפור המופלא של חלום ושברו, מאמץ שבקלות יכול היה להצלח וטעויות וביש מזל שהובילו לכישלון של הסרט הציוני הראשון. ב־1900 הרצל שלח איגרת לעסקנים הציוניים, ובה הבטיח את החידוש שיציג "תצלומים חיים [ראינוע] מהמושבות היהודיות בארץ ישראל, מלווה בהרצאה מבארת, אשר תפיח רוח רעננה בתעמולה שלנו. אין ספק שהקינמטוגרף שייד לארסנל אמצעי התעמולה המודרניים ביותר. ועתה הבה ונשתמש בו" (הרצל אל העסקנים הציוניים, 4 אוקטובר 1900, וינה, הארכיון הציוני המרכזי, A-157/1-14). הבטחה זו באה במקביל לרכישת הציוד להפקת הסרט המובטח. הבחור שעמד מאחורי היוזמה החדשנית, היה סטודנט צעיר בן 24 להגדת מכונות מפולין בשם אברהם נויפלד. נויפלד שלח לוועד הפועל הציוני מכתב נלהב ובו הציע להשתמש באמצעי המחשה אור־קוליים, בצילום סטילס רגיל, בהקלטות קול ובהסרטה ראינוע כדי להקפיץ את התעמולה הציונית "לפלאי הטכניקה החדשים". למעשה, הרצל עצמו עמד כבר בספרו **אלטנוילנד** על חשיבות הקלטות הקול להפצה מסיבית של רעיונותיו ותיאר בפרוטרוט את תפקיד הפונוגרף בתעמולה הציונית כבר במכתביו ב־1902: "לכן בקשתי את יוסף לוי לדבר לתוך הפונוגרף את ההרצאה ע"ד ישוב ארצנו. הלא ידעתם, אדוני, זה עשרים שנה את ההמצאה הנאה הזאת. אני נתתי להרבות העתקות גלילי הדונג שעליהם דבר טשאָה את הרצאתו. איזה מאות מהם נתתי לחג הפסח לבתי הספר, ואנחנו נתענג היום בפעם הראשונה במערכה הזאת" (תיאודור הרצל, **תליאביב**, תרגם נחום סוקולוב, ורשה 1902, עמ' 86).

נויפלד הדגיש בהצעותיו שיש צורך בקריינות מרגשת בידיש או בעברית, והציע לשלב בהקרנות הסרטים המתוכננות תערוכה נודדת של מוצרים מתוצרת הארץ. הרצל התרשם מהצעתו של נויפלד, אימץ אותה וכינה אותה "פרויקט נויפלד", והכריז על רכישת מצלמה וציוד מעבדה.

מיועדים לשקף דעת קהל או להשפיע עליה? משמעות חמורה יותר טמונה באפשרות שסקרים מוטים עלולים להביא לתוצאות מוטות בקלפי. אין פלא שיש יוזמות חקיקה בכנסת לאסור על פרסום סקרים לפני הבחירות. ואכן, ח"כ נעמי חזן טענה בכנסת ה־15 כי "פרסום סקרים ערב הבחירות עלול לפגוע בדפוסי הצבעה ולהשפיע בצורה לא הוגנת על תוצאות הבחירות" (עמ' 185). ההצעות נדחו ופוקס, המצדד כמובן בפרסום סקרים בכלל וגם לפני הבחירות בפרט, מצטט את אמרתו של גאלוף לאחר שנכשל בחיזוי תוצאות הבחירות לנשיאות, כשקבע כי תומס דיואי ינצח את הארי טרומן: "כל עוד דעת הקהל תהיה חשובה בארצנו [...] אני מתכוון להמשיך ולערוך סקרים ולדווח על עמדתו של הציבור בנושאים החיוניים לרווחתו" (עמ' 217).

הסקרים, למרות אי הדיוקים שבהם, נוע ינועו לא רק משום שהם מיועדים ל"רווחת הציבור", אלא משום שהם מיועדים לרווחת כלי התקשורת. אלה עושים בהם שימוש ל"תעשיית המזון" התקשורתית שיש בו עירוב של מידע ושל בידור. ומה יכול להיות שימושי יותר מסקרים שיש בהם גם מידע כאשר הם חוזים תוצאות בחירות, וגם בידור כאשר הם טועים בתחזית.

ברוך לשם

שני זאבים עושים קולנוע

סיפור ראשית הראינוע והקולנוע הציוני במלאת 150 שנה לבנימין זאב הרצל ו־130 שנה לזאב ז'בוטינסקי

יוסף הלחמי, **רוח רעננה: פרשת הסרט הציוני הראשון בארץ־ישראל, 1899-1902**, ירושלים, כרמל, 2009, 215 עמ'.

אחת הפרשיות המופלאות והנעלמות שליוו את התנועה הציונית בראשית דרכה היו ניסיונות לגייס את ההמצאה החדשה של התמונה הנעה לשירות הפצת הרעיון הציוני. בתולדות הקולנוע בעולם נוהגים לציין את דז'יגה ורטוב כחלוץ סרטי התעמולה. הוא עשה זאת בתמיכתו המלאה של לנין. דז'יגה ורטוב (1895-1954) נולד בשם דוד קאופמן למשפחה יהודית בביאליסטוק. מסתבר שסרטי התעמולה החדשניים שלו הגיעו למרקעי הראינוע הסובייטי לאחר שהרעיון נולד עשרים שנה קודם לכן והתממש עשר שנים לפניו.

מחקרים וגילויים חדשים בשני העשורים האחרונים חשפו את חלקה החלוצי של הציונות בזיהוי הפוטנציאל הגלום במדיה החדשה לתעמולה ולהפצת רעיונות פוליטיים ובמימושו. לתנועה הציונית קדמה רק הכנסייה הקתולית, שהזדרזה להפיץ את מראות ארץ הקודש כדי לחזק את האמונה בלב חסידיה. השימוש שעשתה הכנסייה בהצגת סרטים ושיקופיות השפיע על דרכי התעמולה הציונית, אבל היהודים המאמינים נרתעו והתנגדו לשימוש באמצעים המזכירים את הדרך הנוצרית.

לפני כ־15 שנה, עם חשיפת הסרט **חיי היהודים בארץ ישראל 1913** (כתוביות הסרט בעברית, ברוסית ובגרמנית) נחשפו גם

נדחתה, ובמקומו נשלח המועמד האחרון: סטודנט להנדסת בניין, איגנץ קוהן מווינה. קוהן הגיע לפלסטניה במאי 1902 וצילם תחת פיקוחו של ד"ר הלל יפה.

כך נחתמו תלאות ההפקה, כפי שמתאר יוסף הלחמי בספרו: "קוהן חזר ומסר את הסרט לפיתוח בפירמה ר' לכנר. המעבדה הודיעה למשרד הציוני כי 'הנגטיבים לא טובים' ואין אפשרות להשתמש בהם. הם ביקשו שהוועד הפועל יבוא וייקח את הפילם הפסול" (שם, עמ' 66). זה היה הפרק הראשון של המאמץ החלוצי הכושל להפקת סרט תעמולה ציוני.

כעבור עשר שנים ותריסר שנים הופקו שני סרטים ציוניים. האחד חובבני, ביוזמה עצמאית של יבואן-יצואן ההדרים מורי רוזנברג, **הסרט הראשון בפלשתינה** (1911), והסרט השני היה **חיי היהודים בארץ ישראל, 1913**, שהופק באופן מקצועי ובאיכות מרשימה בידי חברת המזרח מאודסה, בהנהלתו של נוח סוקולובסקי. סרטים אלה היו "יריית הפתיחה" לעשרות סרטי תעמולה מארץ ישראל ומשקפים את יסודות התסריט שפרסם אברהם נויפלד. אבל הזאב השני, ז'בוטינסקי, הגשים את שאיפתו של הרצל להציג את המנהיגים ואת דבריהם, כפי שתיאר במכתבו ובספרו **אלטנוילנד**.

ז'בוטינסקי פגש את הרצל רק פעם אחת בחייו, וסביר להניח שהם לא דיברו על הפקת סרטי ראינוע. אבל ז'בוטינסקי קורץ מחומרים דומים: הבנה של כוח המדיה והתקשורת ורצון להשתמש במדיום האור-קולי להפצת רעיונות הציונות והרעיונות הרוויזיוניסטיים מאוחר יותר. גם ז'בוטינסקי נכשל בפעם הראשונה. ב-1926 הוא כתב תסריט בשם **גן צרי** שנועד להפקה בידי הקרן הקיימת לישראל. זה אמור היה להיות הסרט העברי העלילתי הראשון בשירות הרעיון הציוני. רומן שבין דמויותיו מופיע הגיבור, סמל הדור (בן דמותו של יוסף טרומפלדור) והשיח' הבדואי בעבר הירדן אשר שמח להחזיר לעם היהודי את הפיקודן שהיה בידו מזה דורות – ארץ ישראל. ייתכן שבקרן הקיימת היו מאשרים את התקציב, אלמלא התפלגות הצה"ר מהזרם המרכזי של ההסתדרות הציונית.

בשנות השלושים הפיק ז'בוטינסקי תקליטים מעטים בעברית כדי לשמר את קולו ואת רעיונותיו. מעבר לתקדים החשוב בנושאי התעמולה דגל ז'בוטינסקי בשימוש בהברה הספרדית, והעברית הנשמעת מפיו שופכת אור על התפתחות השימוש בעברית בקרב עדות האשכנזים. אבל בסרט שהפיק בינואר 1934, **תנו ליהודים לעלות**, הוא נאם באידיש. ייתכן שזו הסיבה לכך שהסרט גנז שנים רבות ולא מוכר. גם כאן מדובר בחידוש עולמי ומשמעותי. זו ההרצאה המוסרטת הראשונה בעולם. היום מסרטים בקלות הרצאות שונות בווידיאו ומעלים אותן לאינטרנט, אבל ב-1934 הצורך הזה לא היה ברור מאליו. במכתב ברוסית (פריס, 28 בינואר 1934) מאת זאב ז'בוטינסקי אל שלמה יעקבי, לונדון, המצוי בארכיון ז'בוטינסקי, נכתב:

אתמול הסרטי ז'בוטינסקי נאום קולנועי באולפני הקולנוע "אקלייר טיראז" בפריס: "תנו ליהודים לעלות לפלשתינה". הנאום המומחש בדיאגרמות נישא ביידיש. אורכו של הסרט 45 דקות. הנאום אמור להישמע בעת ובעונה אחת בארצות שונות במהלך מסע הפטיציה. עד כמה שידוע לי זהו הניסיון הראשון בעולם להשמיע נאום ארוך באמצעות סרט קולנועי. ברצוני להוסיף, כל חברי הוועד הפועל [המופיעים בסרט כקהל] וחלק מהצוות: אנייה, ערי, סוניה, ועדוץ'קה היו נוכחים. הכל

נוסף על הציוד שנרכש להגשמת התכנית, א' נויפלד כתב גם תקציר לתסריט והוא פורסם בעיתון **די ולט** ב-24 בנובמבר 1899. הסרט התעתד להציג את הפעילות הסואנת בתחנות הרכבת של יפו וירושלים; את הרכבת בנסיעתה; את העבודה במל יפו; תמונות משגרת חייהם של היהודים במושבות, והצגת פרי עמלם של הציונים; תצלומים של הכותל המערבי בערב שבת. ועוד. נויפלד חתם על הצעתו: "בסיוע אמצעי התעמולה החדישים נצא למאבק למען הציונות והניצחון!".

הרעיון החדש ביקש לנצל את התנועה המייחדת את הראינוע לעומת הצילומים הרגילים, תוך העברת המסר שיש חיים יהודיים בארץ ישראל. לפי התכנית, הסרטים מארץ ישראל היו אמורים להישלח לווינה לעריכה מקצועית ולהכנת כיתוביות שיוקרנו ויבארו את התמונות שבסרט בשילוב עם ביאורים מתאימים ומשם תוכננה הפצת הסרט בין המרכזים הציוניים.

ההפקה יצאה לדרך והסרט נראה בהישג יד; אבל הגורל רצה אחרת. אף על פי שפרויקט נויפלד החל בתכנון מדויק ומסודר, הוא נעצר בשל מזל ביש וחוסר ניסיון של האחראים לביצועו. רצף הכישלונות עורר את כעסו של הרצל והפרויקט בוטל כעבור שנתיים.

לקראת פתיחת הקונגרס הציוני הרביעי בלונדון שלח אברהם נויפלד את תכניתו לצילום הסרט, ותקצב את עלויות ההפקה ב-500 ליש"ט. הרצל הפקיד את מלאכת היצירה בידיו של משה דוד שו"ב, איש העלייה הראשונה, ממייסדי ראש פינה ומשמר הירדן. שו"ב, שהכיר את הרצל אישית והיה נאמן עליו, קיבל על עצמו לצלם סרט תעמולה מנקודת המבט החלוצית. אבל חוסר הניסיון היה בעוכריו. לאחר תלאות עם העיכובים במכס ואצל סוכני הדואר העות'מאני בבירות ובחיפה, דבר לא זו. הסרט שהרצל כל כך ציפה לו התעכב והתעכב...

הרצל כתב בכעס: "רואה אני כי כבר שנה חלפה מאז שנתנו את אמוננו בשוב והפקדנו בידי מצלמת סרטים יקרה וכסף רב ועדיין לא שמענו ממנו דבר" (יוסף הלחמי, **רוח רעננה**, ירושלים 2009, עמ' 57). הוא הוסיף שיש לבקש ממש דוד שו"ב להחזיר את המצלמה ואת הכסף ולסלקו מההפקה. שו"ב נפגע מדברי המנהיג, וטען להגנתו שאינו עצלן. דרושה סבלנות והבעיות נבעו מתכנון לקוי, ובכלל זה העונה שאינה מתאימה לצילומים. יש להמתין לאביב. כמו כן חלו עיכובים בקבלת חומרי הגלם לצילום. "הדוקטור האהוב שלנו צריך לדעת כי לא כל מה שרוצים לעשות אפשר לעשות" (שם, עמ' 58), כתב.

למעשה דוד שו"ב לא ידע להשתמש במסרטה ובציוד המעבדה שנשלחו אליו. הוא ניסה להיעזר בצלם מקומי, אך גם הוא נכשל, המצלמה התקלקלה וסרטי הצילום נפגמו. בניסיון להציל את המצב, הוחלט שהמצלמה ואביזריה יימסרו לידיו של הרופא הד"ר הלל יפה (רופא עיניים צריך להבין קצת בעדשות ובכימיקלים). בסוף 1901 קיבל ד"ר הלל יפה, שלא היה לו מושג כלשהו בהסרטה, את הציוד. הוא דיווח להרצל שהמצלמה ואביזריה פגומים. ד"ר יפה התרעם גם על שלא קיבל את הוראות התפעול של המצלמה.

על סף הכישלון היו עוד שני ניסיונות לצרף לפרויקט ההסרטה את הצלם נחום לפסקי מאוקראינה, שהתנדב לצלם את הסרט, אבל דרש שבצד הסרט יאפשרו לו להפיק אלבום תמונות נחות. דרישתו

יראו במצב רוח מרומם ונלהב | זאב ז'בוטינסקי, איגרות 1934, בעריכת משה הלוי, ירושלים תשס"ז, איגרת מס' 119.

חשובה לא פחות היא העבודה שרוב הכותבים לא נמנו עם השורה הראשונה של המשכילים. בצד דמויות כגון שמואל דוד לוצאטו (שד"ל), נחמן קרוכמאל (רנ"ק) ושלמה יהודה ראפפורט (ש"ר) נדפסו גם דבריהם של אנשי עט אוטודידקטים. ואולם אולי דווקא משום כך הם גילו פתיחות לנושאים רבים ומגוונים והביאו אותם לידיעת הקוראים, בהניחם כי מה שנהוג לכנות self educated public נדרש להם ואף זקוק להם. אפשר אפוא לראות בכותבים "מתווכים" בין עולם התרבות ש"בחוץ" ובין חלק מהציבור יהודי. כרם חמד היה כתב העת העברי הראשון של חכמת ישראל מחוץ לגרמניה, וכתב פרק חשוב בהיסטוריה של תחיית העברית ושל ההתהוות תרבות עברית חדשה. הוא גם מלמד על ההבדלים בין חכמת ישראל בגרמניה ובגליציה.

שלושת הספרים אינם מביאים את המאמרים עצמם (כתבי העת שבהם מופיעים המאמרים עדיין לא נסרקו והעותקים מעטים ומתכלים). המפתחות מיועדים אפוא בעיקרו של דבר לחוקר וללומד; להם הם כלי עזר מועיל וחיוני. לא די שהם מקלים על איתור מאמרים לפי מחברים ונושאים; הם מביאים מידע גם על זהות המחברים, ובמקרה הצורך גם על המקורות שמהם תרגמו או עיבדו. ארשה לעצמי להעיד כי בעזרת שלושת המפתחות למדתי על מאמרים שלא הכרתי קודם לכן בנושאים שונים. קריאה רצופה במפתח מלמדת על התמורות בחוג המחברים, על מוצאם, על השכלתם ועוד, כמו גם על התפתחות תחומי העניין שלהם. מדובר אפוא בעבודת מחקר חרוצה וקפדנית, שאינה זוכה בדרך כלל להערכה שהיא ראויה לה. פלאי הקדים למפתח מבוא ארוך (עמ' 19-124) – למעשה, מונוגרפיה – שבו הוא מתאר את ההיסטוריה של כתב העת ואת ייחודו. החומר נמסר במתכונת אפיסטורלית (כלומר, במתכונת של מכתבים).

מבחינת עולם הערכים היה זה כתב עת משכילי "מתון", ששילב בין המסורת התרבותית היהודית לתרבות הכללית (בעיקר זו של המרחב דובר הגרמנית). פלאי כותב כי המאמרים מכתבים מעידים על "שלב חדש בהשכלה העברית והיהודית שבה ליישם את דרישות ההשכלה המוקדמת לחקר היהדות הקדומה כתופעה דתית, חברתית והיסטורית בתולדות העם היהודי, תוך יישום שיטות המחקר המדעיות והידע המעודכן דאז לקורפוס המורשת העברית". בחינה של הטענה הזאת מחייבת לקרוא את המאמרים בנושאים האלה כדי ללמוד אם מדובר בדעה אחת או בדעות שונות. פלאי סוקר במבוא את תוכנו של כל כרך בנפרד, והשוואה מלמדת על המגמות של כתב העת לנושאים. כך, למשל, החומר שהתפרסם בענייני מדע (ארבעה מאמרים) בטל בשישים לעומת מה שהתפרסם בנושאים הקשורים במקרא, בספרות חז"ל, בספרות ימי הביניים ובלשון עברית וכדומה (ראו רשימת הנושאים, עמ' 366-369).

משה פלאי מסר שוב בידי החוקר כלי עזר חיוני המשקף את העולם התרבותי של חוג כותביו ואת המחלוקות שהתגלעו ביניהם. על כך מגיעה לו תודה.

יעקב שביט

הסרט עצמו הוסרט והופק, אך לא זכה להפצה בהיקף ראוי. בסרט עומד ז'בוטינסקי ליד דוכן קטן ונושא את דבריו באידיש באיפוק. הוא מציג את הגידול הדמוגרפי האפשרי בארץ ישראל, את מקורות המים והגידול בייצור, את הצורך בחקירת איכות הקרקע ומדבר על "קלות הדעת" של ממשלת המנדט ביחסה ליישוב ארץ ישראל ועבר הירדן ביהודים. הסרט צולם בסמוך לעלייתו של היטלר לשלטון, כאשר שאלת היהודים עמדה על הפרק וזאב ז'בוטינסקי ביקש לעורר פתרונות שיקדמו את יישוב הארץ.

בסרט מוקדם יותר שצולם בהרצאה של ז'בוטינסקי בוורשה (סרט אילם) בשנת 1928, נראים כשלושת אלפי מעריצים היוצאים מקולנוע אודיאון לאחר הרצאתו. הציבור היהודי העדיף לראות את המנהיג נושא את הדברים בעצמו. הרעיון להפיץ את הנאומים באמצעות הקולנוע לא הצליח, והתקבל כעבור כמה שנים במשטר האמיים של הרייך (וגם כאן העדיפו להוציא את הקהל לרחובות), ובשנים מאוחרות יותר, כאשר אמצעי השידור ההמוניים אפשרו גישה לבתי האזרחים באמצעות המסך האישי.

יעקב גרוס

ה"טריטוריה ללא גבולות" של ההשכלה

משה פלאי, ספר כרם חמד: חכמת ישראל היא "יבנה

החדשה", ירושלים, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס,

האוניברסיטה העברית, 2009, XXI+1374 עמ'.

המפתח המוער לכרם חמד, כתב העת העברי של ההשכלה בגליציה ובאיטליה, שתשעה כרכים שלו ראו אור בווינה ובפראג בשנים תקצ"ג-תרס"ז (1833-1856), הוא השלישי במפתחות המוערים של כתבי העת של תנועת ההשכלה העברית. קדמו לו המפתחות המוערים להמאספ ולבכורי העתים (ראו קשר 34, עמ' 61). הכרך הזה משלים מפעל רב חשיבות וערך, המציג בפני הקורא את העולם של כתבי העת העבריים שהופיעו במשך כיוכל שנים, ובתוך כך מבליט הן את ממד הרציפות וההמשכיות המציין את העולם הזה, והן את התמורות שחלו בו כתוצאה ממעבר מרכז תנועת ההשכלה מגרמניה לגליציה ולאוסטריה. כתבי העת האלה היו ה"טריטוריה ללא גבולות" של ההשכלה. הם, אולי יותר מספרים, היו אמצעי התקשורת בין חוגי המשכילים בארצות אירופה השונות, וכוננו איים או מובלעות של יהודים "מודרניים", שהיו ערים לנעשה בעולם הלא-יהודי סביבם, האמינו ברלוונטיות שלו וביקשו לפתוח לציבור היהודי המשכיל צוהר אליו (או להפוך חלק מהציבור הזה ל"משכילי"), ובד בבד ליצור תשתית של תרבות יהודית חדשה. הם עשו זאת על ידי פרסום דברי ספרות מקורית ומתורגמת, מאמרים על ההיסטוריה של היהדות ובתחומים שונים נוספים. במילים אחרות, כתבי העת האלה הם ראי מהימן לעולמם של המשכילים בכך שהם משקפים את התפתחות תחומי העניין שלהם, ואלה שהעורכים והכותבים האמינו שקלה הקוראים מעוניין בהם או צריך שיהיה מעוניין בהם.